Verkenning van Hoogoorddreef 5-15, Atlascomplex
Datum: 24 september 2024
Auteurs: Manon Fonteijn en Agnes Hemmes
Bezoekdatum: 11 oktober 2023, 29 mei 2024, 11 december 2024

Architect: F. J. E. Dekeukeleire (projectarchitect Dick Kerste)
Ontwerpjaar: 1980-1982
Bouwjaar: 1983

Opmerking
Deze verkenning is door Monumenten en Archeologie (MenA) gemaakt in het kader van de raadsopdracht voor de (nog niet formeel vastgestelde) stadsbrede orde- en waarderingskaart Havens en kantoorterreinen tot 1985 en het programma ZO (Zuidoost). Hierbij werd het complex gewaardeerd met een orde 1 en de bijbehorende buitenruimte als identiteitsdrager. Gezien deze hoge conceptwaardering is in de afgelopen jaren overleg geweest met eigenaar Vastint, het projectteam ArenApoort West en MenA. Er is in opdracht van de eigenaar een uitgebreide cultuurhistorische analyse gemaakt door CRIMSON Historians and Urbanists, *Cultuurhistorische verkenning en advies. Atlascomplex te Amsterdam* (Rotterdam 2022), waarin de bijzondere waarden van het complex en de integraal mee ontworpen buitenruimte uiteengezet zijn. Deze verkenning is betrokken in de overleggen.
De uitkomst daarvan is dat de gemeente en eigenaar het Atlascomplex inclusief bijbehorende buitenruimte willen behouden als bijzonder onderdeel van ArenApoort West en dat de aanwijzingsprocedure voor de gemeentelijke monumentenstatus door MenA opgestart zal worden. Het Atlascomplex met bijbehorende buitenruimte zal in de toekomstige hoogstedelijke stadswijk als een meer ontspannen groene tegenhanger fungeren met mogelijk (gedeeltelijke) functiewijzingen.

Stedenbouwkundige context
Het Atlascomplex is gesitueerd in de wijk Bullewijk in het stadsdeel Zuid-Oost, op een steenworp afstand van het NS station Bijlmer ArenA. Het kantorencomplex Atlas werd als een van de eerste kantoorcomplexen van Bullewijk gerealiseerd naar ontwerp van het bureau van architect F.J.E. Dekeukeleire (projectarchitect D. Kerste) en opgeleverd in 1983. Het complex bestaat uit vijf gebouwen die elk vernoemd zijn naar een werelddeel: Afrika, Amerika, Azië, Europa en Australië (parkeergarage Antarctica volgde in 1986). Het complex werd gesitueerd op een van de hoeken van de Hoogoorddreef en de Hondsrugweg, een strategische plek in het nieuwe zakencentrum, aan twee van de belangrijkste brede verkeerswegen van het nieuwe Amsterdamse 'nevencentrum'.
Het complex kent een uitgesproken sculpturale, structuralistische opzet bestaande uit meerdere grotere en kleinere bouwdelen die verschillend van vorm en hoogte zijn. Hierdoor ontstaat een ensemble dat *an sich* ook een zekere stedenbouwkundigheid of landschappelijkheid kent.
Een belangrijk kenmerk van het Atlascomplex is dat de verschillende gebouwen en het omliggende landschap in nadrukkelijke samenhang zowel met elkaar als met de grootschalige infrastructuur in de omgeving ontworpen zijn, waarbij de gebouwen als een soort paviljoens in het groen liggen. In die zin zou je kunnen spreken van een *gesamtkunstwerk*. Hierin onderscheidde het Atlascomplex zich van de andere vroege kantoorgebouwen in Bullewijk, die zich manifesteren als autonome objecten zonder nadrukkelijke of uitgesproken interactie met de directe omgeving.
Door het parkeren ondergronds te organiseren kon de omgeving van het Atlascomplex groen blijven. De zeer royale groenstructuren, de meanderende binnenweg en de vele wandelpaden rond het complex versoepelden de overgang tussen de grootschalige infrastructuur van Bullewijk en de zorgvuldig

CONCEPT

ontworpen semipublieke ruimtes tussen de geschakelde bouwvolumes van het Atlascomplex. Hoewel de auto in het oorspronkelijke ontwerp een belangrijke plaats toebedeeld kreeg in het binnengebied (en nog altijd heeft), heeft het geheel door de ruimschoots aanwezige beplanting een campusachtig karakter gekregen. Het bureau van Mien Ruys en haar compagnon Hans Veldhoen was verantwoordelijk voor het groenontwerp het Atlascomplex, het bestratingspatroon en de inrichting van het entreegebied van de verschillende complexen, terwijl de wegenstructuur, en waar bijvoorbeeld de parkeerhavens kwamen, door het bureau van Dekeukeleire zelf ontworpen werd.
Volgens architect Dick Kerste, die destijds als projectarchitect vanuit het bureau van Dekeukeleire betrokken was bij het ontwerpproces, heeft de gemeente hier ook een belangrijke rol in gespeeld (interview door Crimson met Dick Kerste bij het Atlascomplex op 20 augustus 2021). De gemeente had vooruitstrevende ambities met de Bijlmermeer. De architectuur van de nieuwe kantoorgebouwen in Bullewijk moest spraakmakend zijn om zo het gebied als nieuw 'nevencentrum' een zekere allure te geven. In eerste instantie was er door Dekeukeleire, geheel in lijn met eerder werk, een ontwerp voor een kantoorgebouw gemaakt met enkele eenvoudige orthogonale doosvormige volumes: commercieel vastgoed in een architectuur die sober, functioneel en doelmatig was. Immers, voor de opdrachtgever (pensioenfonds PGGM) was het gebouw in de eerste plaats een solide belegging op de langere termijn. Dit eerdere ontwerp, dat primair de logica van de markt volgde, werd echter door de gemeente van tafel geveegd. Zij wilde een gebouw dat in één gebaar was ontworpen, niet als losse volumes maar als een coherente structuur met veel aandacht voor de inrichting van de openbare ruimte, aldus Kerste.

Rond 2005-2010 is de buitenruimte heringericht: de plaatsing van de parkeervakken, de vormgeving van de wandelpaden, de opzet van de borders en de beplanting zijn daarbij vernieuwd. Het verloop van de wegen en paden bleef in principe ongewijzigd alleen de vormgeving ervan is gemoderniseerd. Van het oorspronkelijke door Mien Ruys en Hans Veldhoen gemaakte tuinontwerp is slechts fragmentarisch iets behouden gebleven. Het karakterstieke bestratingpatroon, dat een uitgesproken vormgeving had die nauw aansloot op de architectonische vormentaal van het gebouw, werd verwijderd en maakte plaats voor 'gewone' klinkerpaden. De bestrating vóór de hoofdingang van de verschillende gebouwen is vernieuwd, de parkeervakken zijn verplaatst. De structurerende heggen ter plaatse van het middelste deel van de binnenhoven (ter afscherming van van de parkeervakken) zijn, samen met de parkeervakken, vrijwel allemaal verwijderd (hoewel de nieuwe parkeervakken ook voorzien zijn van heggen). De oorspronkelijke aanplant van de borders heeft plaatsgemaakt voor een nieuw (eenvoudiger) beplantingsschema. De inrichting voor de onderdoorgang werd al eerder aangepast, namelijk in 1987, naar ontwerp van bureau Ruys. De huidige inrichting, met nog wel de oorspronkelijke 'waterbollen', is van recente datum.
Rond 2009 is aan de zuidzijde van het bouwdeel Australië, grenzend aan het grote dakterras (feitelijk het dak van de parkeergarage), een klein paviljoen voor horeca gerealiseerd. Gelijktijdig is het terras opnieuw ingericht waarbij de door Mien Ruys ontworpen plantenbakken met geïntegreerde banken en de twee verdiepte, onregelmatig gevormde 'zitkuilen' grotendeels zijn verwijderd (alleen de twee vierkante bakken aan de oostzijde van het terras bleven bewaard). De ruimte ten westen van het paviljoen is ingericht als buitenruimte van het kinderdagverblijf en met een schutting omheind. De meanderende trap (van drie treden) die de zuidelijke begrenzing van het terras vormde is nog wel intact, hoewel deels aan het oog onttrokken door het nieuwe paviljoen.
Wat wel behouden is gebleven zijn de bomen: het merendeel van de – inmiddels volgroeide – bomen zijn door Mien Ruys en Hans Veldhoen geplant. En ook de omzoming van het complex langs de buitenranden met gras, dat enerzijds strak aansluiten op het gebouw en anderzijds op de openbare weg rondom is nog grotendeels intact.
Hoewel van het oorspronkelijke ontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen dus weinig behouden is gebleven, is het oorspronkelijke ruimtelijke en stedenbouwkundige concept dat een gebouwencomplex ten grondslag, namelijk een grootschalig complex dat royaal in het groen is gesitueerd, nog altijd goed herkenbaar. Het nieuwe groenontwerp is eenvoudiger van opzet maar draagt, samen met de volgroeide bomen, nog altijd in belangrijke mate bij aan de sfeer van de buitenruimte.

CONCEPT

Gebouwtype en bouwgeschiedenis in hoofdlijnen

Gebouwtype

Grootschalig kantorencomplex van 72.000 m2 in een structuralistisch opgezet ensemble, bestaande uit vijf kantoorgebouwen, gesitueerd op een groot rechthoekig perceel met een totale oppervlakte van 5,1 hectare. De verschillende onderdelen zijn georganiseerd rondom twee centrale 'binnenhoven' of binnenruimten en opgebouwd uit een begane grond waarboven drie tot zeven bouwlagen onder een plat dak.

*Bouwgeschiedenis op hoofdlijnen **

** Zie bijlage 1 voor een beknopt overzicht van de belangrijkste wijzigingen.*

In 1980 maakte het bedrijfspensioenfonds PGGM (Pensioenfonds voor Gezondheid, Geestelijke en Maatschappelijke belangen) plannen voor de bouw van een kantorencentrum als beleggingsobject. Het Amsterdamse architectenbureau van Frits Dekeukeleire werd ingeschakeld, waarvan de eerste ontwerptekeningen uit januari 1980 dateren. Zoals hierboven al vermeld was Dick Kerste als projectarchitect verantwoordelijk voor het ontwerpproces. In 1983 werd het Atlas-kantorencomplex opgeleverd.

Voor het groenontwerp werd het bureau van tuinarchitecten Mien Ruys en Hans Veldhoen benaderd. In opdracht van PGGM zijn verschillende kunstwerken voor de buitenruimte gerealiseerd. Drie van de van oorsprong vier objecten zijn tegenwoordig nog aanwezig, vervaardig door de kunstenaars Evert Strobos, Steef Roothaan en J.A. Fock van Coppenaal.

Rond 1985 is het complex uitgebreid met een parkeergarage, naar ontwerp van Dick Kerste. In 2014 is ten noordoosten van de hoofdweg, naast de parkeergarage, het hotel gebouwd.

In het algemeen kan gesteld worden dat het oorspronkelijke ontwerp van het complex op hoofdlijnen goed bewaard is gebleven. De horizontale banden in hun opvallende grijs-witte kleur, de afgeschuinde hoeken, de prefabpanelen van gewassen beton met Noors granietsplit, de terugliggende strookvensters en het contrast tussen licht en donker zijn elementen die het beeld van de gebouwen sterk bepalen. Uiteraard hebben zich in de veertig jaar dat de gebouwen er nu staan, talloze kleine en grotere wijzigingen voorgedaan aan het exterieur, zoals het dichtzetten van de open zones van de entreevleugels, de wijzing van de gevel van het Amerikagebouw en de wijziging van vrijwel hoofdingangen aan het binnenterrein.

Het complex was oorspronkelijk opgezet als *multi-tenant* gebouw, dat wil zeggen dat de kantoorvleugels alleen met een basisafwerking werden opgeleverd en door de huurders naar eigen wens nader waren in te delen. Tot de oorspronkelijke interieurafwerking moeten alleen de convectorombouwen langs de buitengevels en een deel van de trappenhuizen gerekend worden. De inrichting en afwerking van alle entrees en de zones rondom de liftkernen is in de loop der jaren vervangen, evenals alle systeemplafonds en verlichtingsarmaturen in de kantoorvleugels. Aan de essenties van het ontwerp is echter nauwelijks iets gewijzigd en bouwkundig verkeert het altijd goed onderhouden gebouw in goede staat.

Architectonische verschijningsvorm

Exterieur

In het ontwerp voor het Atlascomplex heeft het bureau van Dekeukeleire gestreefd naar een hoge mate van repetitie en efficiëntie zonder dat er een eentonig totaalbeeld zou ontstaan. Het gehele complex is op alle niveaus, van gebouwvolume tot aan aansluitdetail, opgebouwd uit standaardmodules, die tot in de oneindigheid herhaalbaar zijn. De grootste repeteerbare eenheid is de standaard X-vormige kantoorplattegrond met een bruto oppervlakte van ongeveer 650 vierkante meter. Deze X-vorm is het uitgangspunt voor de hoofdopzet van het Amerikagebouw (zeven verdiepingen), het Aziëgebouw (zes verdiepingen) en het Afrikagebouw (vijf verdiepingen). In het midden van de "X" zijn de liften gesitueerd: standaard twee keer drie liften tegenover elkaar. De dubbele voorzieningen maakten het mogelijk dat elke vleugel grenzend aan een lift ook verhuurd kon worden als een halve verdieping. De 'poten' of kantoorvleugels van de "X" konden flexibel worden ingedeeld.

Het vrijstaande gebouw Europa is een afgeleide van de standaard X-vorm; hier zijn twee poten van de X 'afgesneden'. Dit bouwdeel is met drie verdiepingen het laagste gebouwdeel van de totale compositie en is bovendien fysiek niet verbonden met de rest van het ensemble. Gebouwdeel Australië dat als schakelstuk fungeert tussen de kantoorvolumes Amerika, Afrika en Azië heeft een afwijkend T-vormig

CONCEPT

grondplan. Daarnaast is dit het enige gebouw binnen het ensemble dat vrijwel geheel op poten staat; op de begane grond bevindt zich alleen de entreehal met enkele dienstruimten. Met het optillen van dit schakelstuk werd een doorzicht gecreëerd vanuit het binnenterrein naar de groene zoom rondom en ontstaat er een sterke ruimtelijke en visuele relatie tussen de verschillende delen van het kantoorcomplex. Hoewel visueel met elkaar verbonden, staan de verschillende 'werelddelen' onderling niet met elkaar in verbinding. Elk gebouw is alleen te betreden middels de eigen entree.
Aan deze basisvolumes (de X-vormen, het T-stuk en de halve X) zijn telkens sterk gestandaardiseerde volumes toegevoegd. Zo werd aan de X-vormen van het Azië-, Afrika- en Amerikagebouw aan de buitenzijde een lager C-of haakvormige kantoorvleugel toegevoegd die, net als het schakelstuk Australië, op poten stond. Door de afsluiting met deze lage vleugel ontstond in de 'oksel' van het hoofdvolume (de X-vorm) een besloten, semi-openbare binnenplaats. Aan deze binnenplaats bevond zich een tweede, secundaire entree tot het hoofdvolume. In de huidige toestand laat vooral het Amerikagebouw nog het beste zien hoe deze entrees er oorspronkelijk uitzagen.
Maar ook de trappenhuizen, de entreeportalen aan de binnenzijde, de transformatorgebouwen moeten tot de gestandaardiseerde onderdelen – allen met afgeschuinde hoeken – gerekend worden. Samen vormen deze elementen een soort bouwdoos waarmee het ontwerp werd opgebouwd. In de opbouw van het gebouwvolume spelen de vluchttrappenhuizen op de koppen visueel een belangrijke rol. Door deze onder 45 graden te plaatsen en de hoeken af te schuinen hebben de uiteinden van de kantoorvleugels telkens een sculpturaal accent gekregen.
Kenmerkend voor het gevelbeeld zijn de horizontale banden met terugliggende strookvensters. De vensters kennen een geprononceerde toepassing van de beglazing in donkerbruine, geanodiseerde aluminium kozijnen en puien. De donkere kleurstelling van de strookvensters vormt een genuanceerd contrast met het wit-grijs van de prefab-betonplaten. Het feit dat deze strookvensters bewust zijn teruggelegd ten opzichte van het doorlopend gevelvlak draagt in sterke mate bij aan de plasticiteit en schaduwwerking in de gevel. De gevelelementen zelf zijn voorzien van cannelures, wat ook een subtiel spel van licht en schaduw oplevert dat bepalend is voor de plasticiteit en de beleving van de gevels. Aan het beton voor deze gevelpanelen is grijs-wit Noors marmersplit toegevoegd dat in het zonlicht een zekere schittering geeft. De dakopbouwen bestaan uit donkerbruine Robertson-beplating (type 'formapanel').
De plafonds van de onderdoorgangen en overkluizingen zijn voorzien van een aluminium beplating in de kleuren wit en bruin; deze vormen visueel een voortzetting van de verticale stramien van de cannelures van de prefab betonelementen, die op de gevels zijn aangebracht. De verlichtingsarmaturen zijn van later datum.

Interieur
Het interieur van het complex is slechts gedeeltelijk bekeken (alleen de gemeenschappelijke entrees van de gebouwen Amerika en Australie, een enkel trappenhuis en een enkele kantoorvleugel zijn bekeken).
Het complex is opgezet als *multi-tenant* gebouw, dat wil zeggen dat het in principe open, ongedeelde ruimten waren met een kolommenstructuur, opgeleverd met een basisafwerking (van gevels en plafonds) die door de huurders naar eigen wens nader waren in te delen.
Tot de oorspronkelijke (basis)interieurafwerking van de kantoorruimten behoren alleen nog de convectorombouwen onder de vensters en de beplating langs de bovenzijde. De systeemplafonds met geïntegreerde verlichtingsarmaturen zijn in de loop der jaren allemaal vervangen. De afwerking van de trappenhuizen dateert gedeeltelijk nog uit de bouwtijd en bestaat uit donker serpentino-marmer voor de vloeren en de traptreden, de wanden zijn gestuct.
Voor de inrichting van de entreehallen geldt dat deze in de loop der tijd allemaal zijn gewijzigd en tegenwoordig elk hun eigen styling hebben. Ook de interieurafwerking van de zones rondom de liftkernen is door de jaren heen verschillende malen vervangen. Nagenoeg overal zijn de originele verlichtingsarmaturen vervangen door LED-verlichting.

Kunstwerken
In opdracht van eigenaar PGGM zijn door vier kunstenaars speciaal voor deze locatie kunstwerken gemaakt. Steef Roothaan ontwierp twee sculpturen die in een groenperk voor de entree van het Aziëgebouw staan. De witte en zwarte kleuren hiervan zijn een knipoog naar het kleurgebruik in de

CONCEPT

architectuur. Evert Strobos ontwierp een poortachtige sculptuur van cortenstaal. Dit kunstwerk staat aan de Hondsrugweg ter hoogte van het Amerika-gebouw. Het derde kunstwerk, van David Vandekop, staat er niet meer. Het betrof een plastisch abstract werk, bekleed met kleurige keramische tegels. Op de plek hiervan is in 2008 lunchroom Absolute Taste gebouwd.
De twee waterspuwende bollen ('waterbollen'), ontworpen door de kunstenaar J.A. Fock van Coppenaal, ter plaatse van de onderdoorgang tussen de twee binnenhoven maken onderdeel uit van het goroenontwerp van Ruys en Veldhoen. Fock van Coppenaal is een kunstenaar waar Mien Ruys veel mee samenwerkte.

Cultuurhistorische context
Bullewijk
Met de naderende voltooiing van de stadsuitbreidingen in de Westelijke Tuinsteden ging het gemeentebestuur van Amsterdam in de jaren vijftig op zoek naar nieuwe uitbreidingsmogelijkheden voor de bouw van nieuwe woningen. Hiervoor werd ook buiten de bestaande gemeentegrenzen gekeken, ondermeer naar de 'lege' Bijlmermeerpolder, de Oost-Bijlmerpolder, het Gein en de Gaasperpolder en dus ook de Bullewijker- en Holendrechterpolder ten zuidoosten van de hoofdstad. Dit gebied werd in 1966 officieel door de gemeente Amsterdam geannexeerd.
In 1965 werd door het Amsterdamse architectenbureau Wieger Bruin, Vink Van de Kuilen een uitbreidingsplan-in-onderdelen opgesteld voor de nieuwe wijk Bullewijk, waar naast kantoren ook verschillende grootstedelijke functies zoals een ziekenhuis en een winkelcentrum moesten verrijzen. De nieuw te ontwikkelen wijk moest kunnen concurreren met het drukke centrum van Amsterdam.
Het stedenbouwkundig plan uit de jaren zestig was duidelijk gestoeld op de modernistische overtuiging van een strikte scheiding tussen functies, een stratenplan volgens orthogonaal grid en een scheiding van verschillende delen door groen- en waterstructuren en brede verkeerswegen. Met de nieuwe structuurplannen uit de jaren zeventig werd deze functiescheiding losgelaten en werd gestreefd naar een mix van werken en winkelen.
De daadwerkelijke realisatie van Bullewijk liet op zich wachten tot het begin van de jaren 1980, toen de belangrijkste - lang ontbrekende – infrastructuur werd aangelegd. Met het gereedkomen van nieuwe afritten van de A2, het metronetwerk (1977), het NS-station Bijlmer (1977), de nabijheid van Schiphol en de vele parkeerruimte, had Bullewijk een aanzienlijk voordeel ten opzichte van de historische binnenstad. Enkele (polder)sloten werden gehandhaafd, verlegd en opgeschoond of als afbakening van de industrie- en kantoorwijk gebruikt. De eerste bebouwing van formaat die in Bullewijk werd gerealiseerd waren het (nieuwe) Amsterdams Medisch Centrum (1980-1983, Van Mourik en Duintjer, Istha, Kramer & Van Willegen) en het Holendrecht Centre (1982, EGM Architecten, inmiddels gesloopt).

Vroeg voorbeeld bedrijfsverzamelgebouw
De bouw van het Atlascomplex is exemplarisch voor de schaalsprong die zich in de jaren 1980 voordeed op de Nederlandse kantorenmarkt. Met een oppervlakte van 72.000 vierkante meter was het Atlascomplex in die tijd het grootste kantoorgebouw op de Nederlandse verhuurmarkt. Daarnaast was de bouw van het enorme kantoorcomplex een voorloper van een nieuwe economische trend waarbij kantoorgebouwen vergelijkbaar met Atlas, steeds vaker werden gebouwd als beleggingsobject, zonder dat er zich van tevoren een afnemer had aangediend. Vergelijkbare bedrijfsverzamelgebouwen van dit formaat uit die periode zijn *zeldzaam* in Nederland.

Naoorlogse kantorenbouw
In de naoorlogse grootschalige kantoorgebouwen zijn verschillende ontwikkelingen te onderscheiden. Naast de meer traditionalistische benadering zoals te zien bijvoorbeeld te zien in de omvangrijke rijkskantorencomplexen van Friedhoff, waren vooral de architecten die zich lieten inspireren door de *international style*, dominant: een rationele, technische en op efficiëntie gerichte manier van bouwen die uitgesproken modern van karakter was. Deze aanvankelijk nogal abstracte corporate architectuur van de *international style* werd in toenemende mate sculpturaal vormgegeven, met een complexere volumeopbouw en zwaarder, tactieler materiaalgebruik, zoals ruwe beton, gelakte houten schrotenplafonds en metselwerk. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in het werk van Van den Broek en Bakema en Huig Maaskant.

CONCEPT

Een tweede belangrijke naoorlogse ontwikkeling was de structuralistische afslag die ontwerpers als Aldo van Eyck, Herman Hertzberger en in het verlengde daarvan ook Alberts en Van Huut namen. Bij omvangrijke kantoorprogramma probeerden zij de menselijke maat te behouden door repeteerbare basismodules te maken. Voorbeeld hiervan is het in 1987 door Alberts en Van Huut ontworpen Zandkasteel, het hoofdkantoor voor ING aan het Bijlmerplein.
Invloeden uit deze verschillende ontwerphoudingen zijn in het Atlascomplex terug te zien. Het lichte, strakke ontwerp gebaseerd op rationele, gestandaardiseerde kantoorplattegronden past helemaal in het naoorlogse *corporate modernism*. Tegelijkertijd is het Atlascomplex in de volumeopbouw betrekkelijk sculpturaal en robuust vormgegeven. Het zijn geen eenvoudige doosvormige volumes, maar betreft een veelzijdige structuur met een tamelijk expressief karakter. In dat opzicht past dit gebouw ook in de traditie van het meer brutalistische modernisme zoals dat sinds het einde van de jaren zestig in Nederland ingang vond. Deze gebouwen zijn niet alleen maar licht, transparant en helder, maar ook expressief en kloek.
Tenslotte zijn in het Atlascomplex ook structuralistische principes terug te vinden, zij het in sterk vereenvoudigde vorm. Dit geldt niet zozeer in de uitwerking op detail- of ruimtelijk niveau, maar in de wijze waarop een basismodule, in de gevel en de X-vormige plattegrond, telkens gedraaid is en een andere hoogte heeft. Dit resulteert in een enigszins organische compositie. Ook het belang van de ruimte tussen de gebouwvolumes is kenmerkend voor structuralistisch ingestelde architecten. Belangrijke kanttekening daarbij is dat voor ontwerpers als Hertzberger en Van Eyck de architectuur ook onderdeel was van een groter idee over de mens en de samenleving. Die ideologische benadering van de architectuur ontbreekt in het werk van Dekeukeleire.

Over het oeuvre van de architect F.J.E. Dekeukeleire
Het Atlascomplex is het laatste grote ontwerp van het Amsterdamse architectenbureau F.J.E. Dekeukeleire. Een sleutelrol was weggelegd voor projectarchitect Dick Kerste, die de werkzaamheden van het bureau na het overlijden van Frits Dekeukeleire in 1985 afrondde.
Frits Johan Eduard Dekeukeleire werd in 1925 in Amsterdam geboren en studeerde in 1957 af van de TU Delft. Hij kreeg bekendheid door zijn winnende prijsvraagontwerp voor het kantoorgebouw van Rederij Goedkoop aan de Westerdoksdijk in Amsterdam (oplevering in 1960). Nadat hij in 1963-1965 en rij bungalows voor zichzelf en bevriende gezinnen ontwierp in een groene strook in Geuzenveld, voerde hij eind jaren 1960 diverse grote opdrachten uit voor Philips Pensioenfondsen. Voor deze opdrachtgever ontwierp hij drie grote kantoorgebouwen: in Haarlem-Schalkwijk kantoorgebouw Ceylon (1969-1973), kort daarna in Amsterdam-Buitenveldert een vergelijkbaar kantoorgebouw (Van Boshuizenstraat 12, 1971) en tot slot in Amsterdam-Amstel kantoorgebouw De Omval (1973-1976), de grootste van de drie. Kenmerkend voor de ontwerpen van Dekeukeleire, zowel voor kantoorgebouwen als villa's, zijn de zakelijk modernistische stijl, doosvormige volumes en horizontale bandvensters. Het Atlascomplex wijkt sterk af van deze ontwerpen vanwege de sculpturale, structuralistische opzet, maar ook vanwege de opzet als *gesamtkunstwerk* met de inbedding in het groen en de kunstwerken; dit geeft het geheel een meer menselijke schaal.

Over Mien Ruys en Hans Veldhoen
Het oorspronkelijke ontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen kenmerkte zich door de nauwe samenhang tussen de architectuur van het gebouw en de inrichting van de buitenruimte. Juist deze samenhang, een zekere eenheid tussen het architectonisch ontwerp en het tuinontwerp, vormde de essentie. Mien Ruys was in die zin een tuinarchitect die goed snapte waar architecten mee bezig waren en die een vertaalslag kon maken vanuit de architectuur naar een ruimtelijk ontwerp. En bovendien een functionalist. In het ontwerp voor de buitenruimte van het Atlascomplex komen de principes, ingegeven door de architectuur, op verschillende wijze tot uitdrukking in de aankleding van de openbare ruimte. In de bestrating voor de hoofdingangen van de kantoren waren belijningen opgenomen die één op één een voortzetting vormden van de geknikte gevellijn van de gevels. De horizontale belijning die zo kenmerkend is voor de gevels van de gebouwen, kwam terug in het bijzondere ontwerp voor de wandelpaden: deze bestonden uit telkens twee banen betontegels van 60 x 60 cm, van elkaar gescheiden door een smalle baan met klinkertjes. Bijzonder is dat deze banen met betontegels consequent oost-west liggen, in de lengterichting van het complex en evenwijdig aan de gevels.

CONCEPT

De orthogonale positionering van de grote plantenbakken, bijvoorbeeld ter plaatse van het dakterras aan de zuidzijde, sloot aan op het rigide stramien van bijvoorbeeld de kolomstructuur ter plaatse van de onderdoorgang. Dit werd afgewisseld met kleinere bakken met strooigroen, willekeurig verspreid over de ruimte. Ook de bomen in de binnenhoven, bijvoorbeeld in de centrale middenperken, zijn geplaatst in een lossere compositie.
De aankleding van de openbare ruimte met uiteenlopende bomen en planten werd ingezet om de verschillende delen van de buitenruimte elk een eigen karakter te geven: van weids en naar buiten gericht tot meer intiem. Die ontwerpbenadering, waarbij op verschillende plaatsen verschillende ontwerpthema's worden geïntroduceerd, contrasteert met de ontwerpbenadering voor de architectuur, waarbij overal consequent hetzelfde ontwerpprincipe is toegepast. Met andere woorden, waar de architect eerder gebruik maakt van een variatie op *één thema*, namelijk de toepassing van horizontale banden met hoekverdraaiingen onder vijfenveertig graden op een X-vormige plattegrond, werkten Ruys en Veldhoen als een bloemist die met heel verschillende bloemen één boeket maakt. Tegelijk refereert dit in zekere zin aan langere tuintradities, waarbij binnen een eenduidig raamwerk verschillende tuinkamers met eigen sferen en stijlen gecreëerd werden. Het maakt de buitenruimte als geheel aantrekkelijker voor de bezoeker, om te ontdekken en te verpozen. De uniforme, 'harde' architectuur wint nog aan kwaliteit tegen de 'zachte' achtergrond van de gevarieerde bomen, planten en andere groenvoorzieningen.

Conclusie / concept registeromschrijving
Architectonische waarde
Het omvangrijke kantorengebouw, genaamd 'Atlascomplex', inclusief bijbehorende buitenruimte, ontworpen door het architectenbureau Dekeukeleire (projectarchitect Dick Kerste) in de periode 1980-1983 is van grote *architectonische waarde* vanwege de structuralistische compositie van de verschillende bouwvolumes die op een geslaagde wijze is gecombineerd met een modernistische corporate stijl. Daarnaast is er sprake van onmiskenbare esthetische kwaliteiten in de materialisering en detaillering wat tot uitdrukking komt in de lange, doorlopende horizontale banden in opvallend wit-grijs met hoekverdraaiingen onder vijfenveertig graden, de prefabpanelen van gewassen beton met Noors granietsplit en de terugliggende strookvensters met donkerbruine kozijnen wat bijdraagt aan een sterke plasticiteit van het gebouw. Het gebouw is minder generiek dan eerdere kantoorkolossen van Dekeukeleire, zoals kantoorflat De Omval. Een belangrijke waarde is bovendien gelegen in het uniforme karakter van het gevelbeeld en de hoge mate van repetitie.
In het interieur zijn de waarden gelegen in de oorspronkelijke afwerking van de gemeenschappelijke ruimten zoals de trappenhuizen en lifthallen.

De kunstwerken van Evert Strobos (werk van cortenstaal zonder titel), Steef Roodhaan (twee sculpturen voor het Aziëgebouw, zonder titel) en de 'waterbollen' van J.A. Fock van Coppenaal zijn van *kunsthistorische waarde* als onderdeel van het oorspronkelijk ontwerp van de openbare ruimte. De kunstwerken zijn speciaal voor deze locatie en in samenhang met de architectuur danwel met de inrichting van de buitenruimte ontworpen.

Cultuurhistorische waarden
De bouw van het Atlascomplex is exemplarisch voor de schaalsprong die zich in de jaren 1980 voordeed op de Nederlandse kantorenmarkt. Met een oppervlakte van 72.000 vierkante meter was het Atlascomplex in die tijd het grootste kantoorgebouw op de Nederlandse verhuurmarkt. Daarnaast was de bouw van het enorme kantoorcomplex een voorloper van een nieuwe economische trend waarbij kantoorgebouwen vergelijkbaar met Atlas, steeds vaker werden gebouwd als beleggingsobject, zonder dat er zich van tevoren een afnemer had aangediend. Vergelijkbare bedrijfsverzamelgebouwen van dit formaat uit die periode zijn *zeldzaam* in Nederland. Daarom is Atlascomplex ook zowel *typologisch* als *cultuurhistorisch* van belang.

De aanwezigheid van het Atlascomplex is, samen met het Zandkasteel (voorheen hoofdkantoor ING) en het ABN kantoor en in zekere mate ook het AMC, van *cultuurhistorische waarde*, als pioniersgebouw van

CONCEPT

Bullewijk binnen de hyperstedelijke omgeving. Het gebouw draagt bij aan de historische gelaagdheid, waarmee de ontwikkelingsgeschiedenis van de omgeving afleesbaar blijft.

Stedenbouwkundige waarden
Het Atlascomplex inclusief bijbehorende buitenruimte, is van grote *stedenbouwkundige waarde* vanwege de relatie met de omringende grootschalige infrastructuur en de landschappelijke inbedding in het groen. Het is een *gesamtkunstwerk*, waarbij de gebouwen, de omliggende groenstructuur en de kunstwerken in nauwe samenhang zijn ontworpen (paviljoens in het groen). Dat het omringende terrein grotendeels open en groen kon blijven is te danken aan de verdiepte parkeervoorzieningen. De latere uitbreidingen die plaatsvonden op het terrein, met de bouw van een nieuw hotelgebouw en de parkeergarage, zijn door hun enigszins geïsoleerde ligging aan de rand van het terrein, nauwelijks van invloed op het complex zelf en de ruimtelijke werking van het terrein. Het Atlascomplex onderscheidt zich daarmee nadrukkelijk van de andere vroege kantoorbebouwing in Bullewijk, die nauwelijks een relatie aanging met de directe omgeving.

Hoewel het oorspronkelijke groenontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen in de loop der tijd grotendeels gewijzigd is, is het oorspronkelijke concept van een kantorencomplex ingebed in een uitgesproken groene, ruim opgezette, open omgeving is nog altijd aanwezig en beleefbaar. Hierin is zondermeer een belangrijke meerwaarde gelegen, niet alleen voor het Atlascomplex zelf maar ook voor de verdere omgeving.
Wat nog wel tot het oorspronkelijke groenontwerp van Mien Ruys en Hans Veldhoen moet gerekend worden zijn de volgende zaken: een groot deel van de inmiddels volgroeide bomen, die bovendien een grote diversiteit aan boomsoorten tonen; het oostelijke deel van de inrichting van het zonneterras ten zuiden van het complex (met twee vierkante plantenbakken) en de open groene omzoming met gazons langs de buitenranden. De huidige groenaanleg van de binnenhoven, bestaande uit met struiken en bloemen beplante borders langs de gevels en diverse hagen, afgewisseld met voetpaden, wegen en gazons is van recente datum maar is losjes geënt op het oorspronkelijke concept. Een groot deel van de wegen en voetpaden volgt het oorspronkelijke, deels door de Dekeukeleire deels door Ruys en Veldhoen ontworpen tracé, maar heeft een nieuwe invulling gekregen.

Gaafheid
Aan de essenties van het ontwerp is nauwelijks iets gewijzigd en bouwkundig is het altijd goed onderhouden gebouw in goede staat. Nieuwe toevoegingen op het terrein doen relatief weinig af aan de ruimtelijke compositie, of zijn reversibel. Het uniforme gevelbeeld is op hoofdlijnen nog goed in tact. Enige uitzondering hierop vormt de glazen pui in het Afrikagebouw aan de zijde van de Hoogoorddreef: deze onderbreekt abrupt de horizontale geleding in de gevels. De continuïteit van het gevelbeeld is daarmee lokaal verstoord.

Bronnen en literatuur
Gemeente Amsterdam, Archief Bouw- en Woningtoezicht Zuidoost (dossiers Hoogoorddreef 5 t/m 15 o.a. oprichting 11226)
Stadsarchief Amsterdam, Beeldbank
Universiteit Wageningen, Bijzondere collecties, Archief Mien Ruys en Hans Veldhoen, projectnummer 47.2599

CRIMSON Historians and Urbanists, *Cultuurhistorische verkenning en advies. Atlascomplex te Amsterdam* (Rotterdam 2022)
Ongedateerde informatiefolder die rond de oplevering van het kantorencomplex verscheen. 'Atlas complex verrijst uit 't groen.' in: *Atlas Kantorencentrum INFO*, ongedateerd (Persoonlijk archief van F.J.E. Dekeukeleire)

CONCEPT

Bijlage 1 Beknopt overzicht van wijzigingen en ingrepen

- In 1986 is aan de noordkant van het perceel een parkeergarage gebouwd die vernoemd werd naar het enige nog beschikbare werelddeel: Antarctica. Deze parkeergarage werd ontworpen door de voormalig projectarchitect van het Atlascomplex, Dick Kerste. In de materialisering van de nieuwbouw is nadrukkelijk aansluiting gezocht met het kantorencomplex.
- De entree op de oostelijke buitenhoek van het complex (Azië-gebouw), aan de zijde van de spoordijk, is opgeheven. De opgetilde entreevleugel werd in 1996 met een glazen gevel dichtgezet. Voor de binnenplaats tussen de entreevleugel en het hoofdvolume is door Kerste een glazen piramidedak ontworpen.
- De entree op de kop van het Afrikagebouw is in 2008 in opdracht van de huurder sterk gewijzigd naar ontwerp van de Architecten Cie. De open onderdoorgang werd dichtgemaakt met een glazen gevel. De kenmerkende horizontale geleding, de bandvensters en de gevelplaten van Noors graniet zijn weggebroken en hebben plaats gemaakt voor een beglaasde gevel over drie bouwlagen. De achterliggende vloeren zijn weggebroken om ruimte te bieden aan een atrium. De binnenplaats, die als overgangszone fungeerde tussen de Hoogoorddreef, en de lift- en traphal, heeft het karakter van een patio gekregen en is ingericht als basketbalveld.
- Oorspronkelijk waren alle entreehallen qua interieur identiek aan elkaar. Nadien zijn deze entrees stuk voor stuk gewijzigd en hebben hun eigen vormgeving gekregen.
- Bij alle gebouwen zijn de inwendige zonweringen gewijzigd: oorspronkelijk waren deze oranje, de huidige bestaat uit grijze, groene en witte banen.
- De oorspronkelijke buitenverlichting is verdwenen. Dekeukeleire had hiervoor bolvormige wandlampen van de Nederlandse lampenfabriek Raak toegepast die onder meer op de kolommen ter plaatse van de overkluizingen en onderdoorgangen waren aangebracht. Deze zijn vervangen door langwerpige verlichtingsarmaturen .
- De transformatorhuisjes nabij de entrees aan het binnengebied zijn enkele jaren geleden verdubbeld.
- De openbare ruimte rondom de gebouwen is in de loop der jaren enigszins verrommeld geraakt door de plaatsing van bankjes, rookhokken, bewegwijzering, plantenbakken, afrasteringen en afscheidingen.

CONCEPT

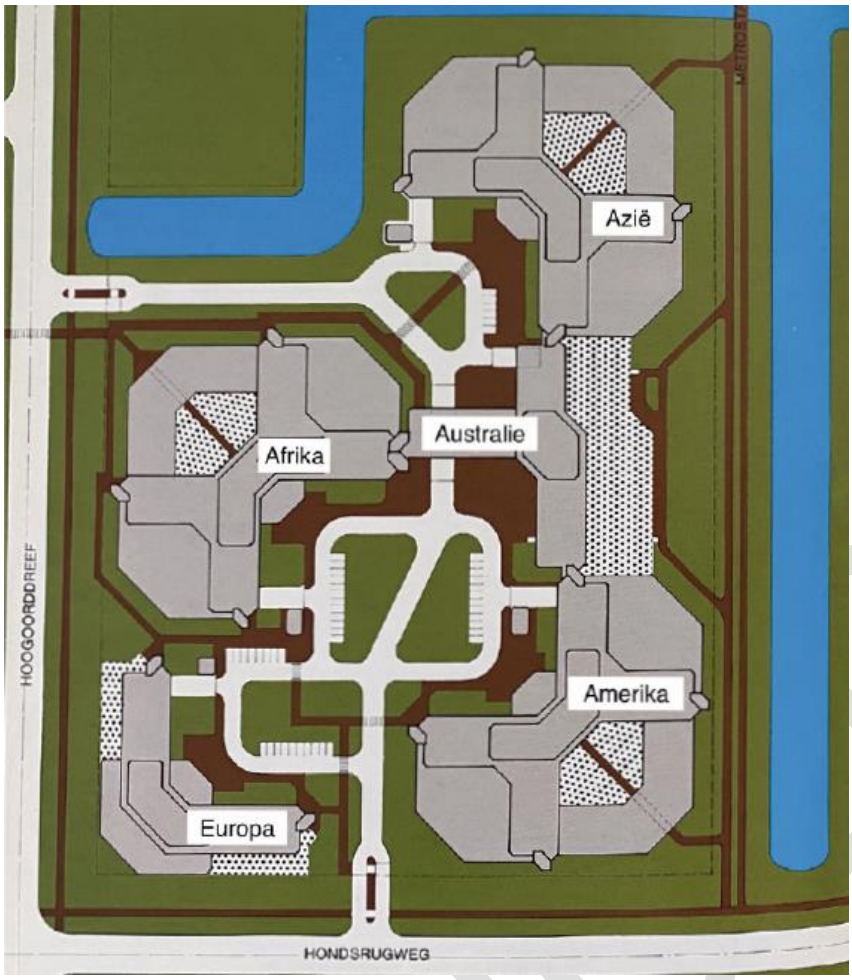
Beeldmateriaal

Uitsnede (ambtelijk nog vast te stellen) waarderingskaart Havens, kantoren en bedrijventerreinen. Paars = orde 1, het Atlascomplex. Bron: Monumenten en Archeologie / Gemeente Amsterdam

Locatiekaart Atlascomplex, Hoogoorddreef 5-15. Bron: City Data Amsterdam

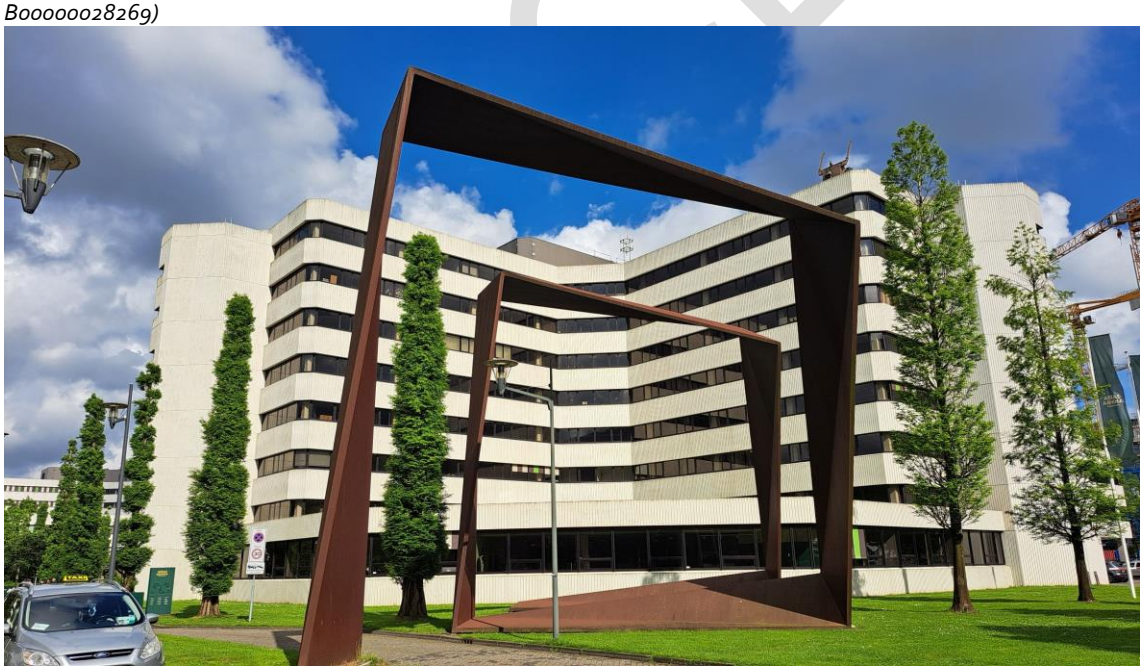
Tekening van het Atlascomplex met hierin weergegeven de verschillende werelddelen (Archief Dekeukeleire)

Luchtfoto Atlascomplex in zuidelijke richting, opname 1987 (Stadsarchief, Archief van de Dienst Ruimtelijke Ordening: foto's afdeling B, Boooo037529)

Ingang vanaf de Hoogoorddreef, opname 1985 (Stadsarchief, Archief van de Dienst Ruimtelijke Ordening: foto's afdeling B, Booooo028269)

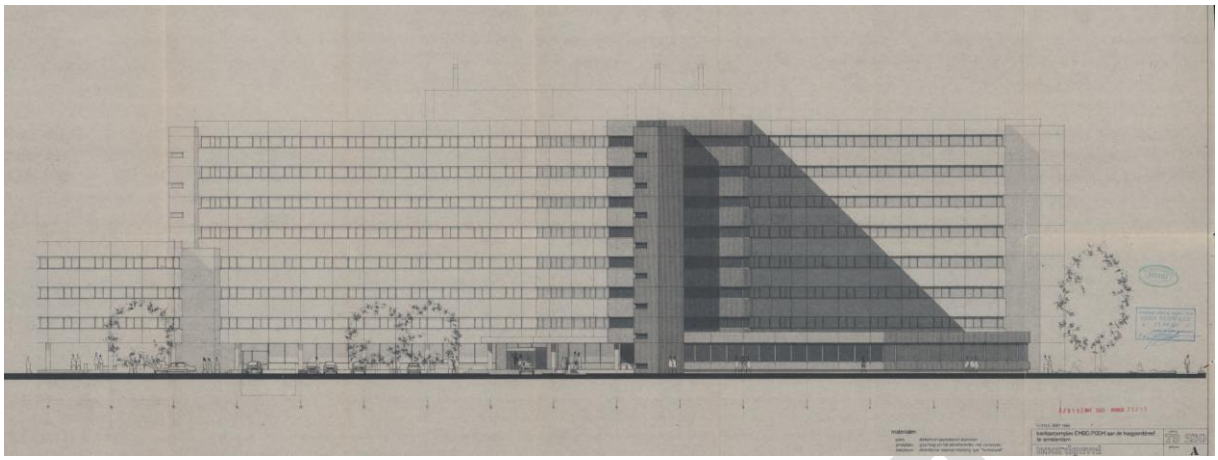
De westelijke entree tot het complex met het kunstwerk van cortenstaatl van Evert Strobos (MenA, 2024)

Het westelijke binnenterrein of binnenhof, gezien vanuit Afrika richting Amerika. Opname uit 1985 (Stadsarchief, Archief van de Dienst Ruimtelijke Ordening: foto's afdeling B, Boooooo28269)

Diezelfde westelijke binnenhof, anno 2024. Let op: deze foto is genomen in de omgekeerde richting, vanuit Amerika richting Afrika. Rechtsboven is de vleugel van Australie te zien met de onderdoorgang te zien naar de andere binnenhof. (MenA, 2024)

Oprichtingstekening. Bron: Bouw- en Woningtoezicht Archief gemeente Amsterdam

Aziëgebouw. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

Australiëgebouw, zuidgevel. Het voetpad behoort tot het originele tuinontwerp. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

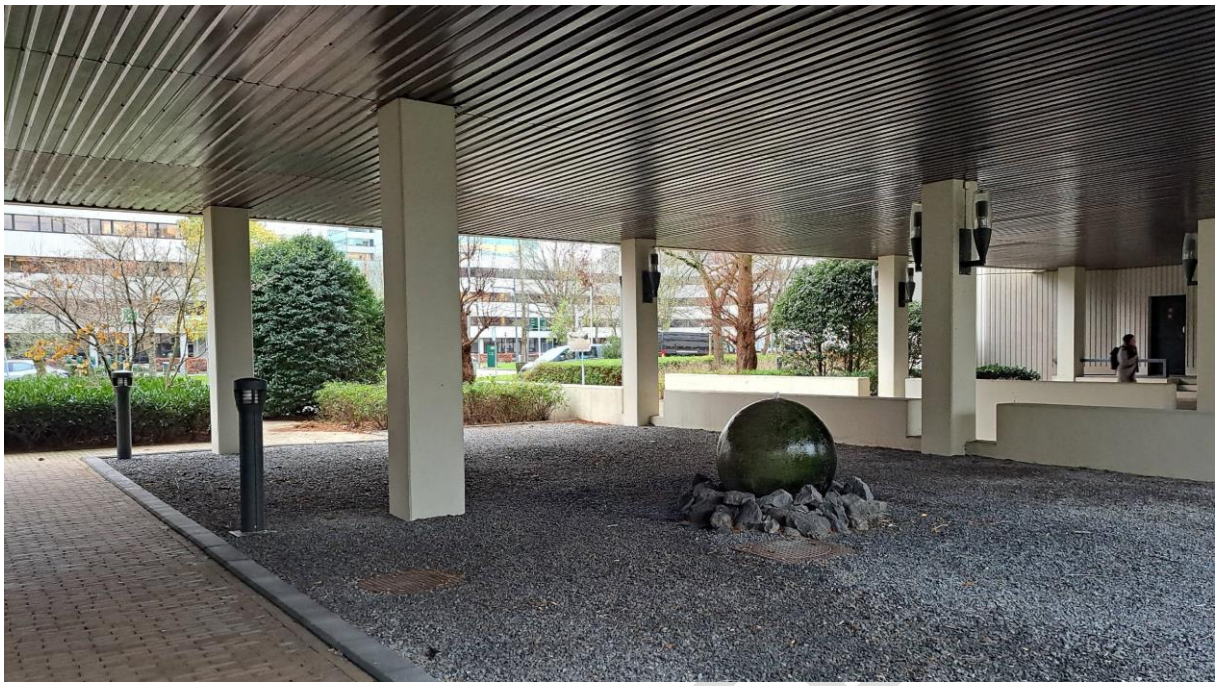

Doorkijk ter hoogte van laan naar ondergrondse garage. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

Close up prefab betonplaat. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

CONCEPT

Onderdoorgang verbinding Australië- en Afrikagebouw (foto boven), muur Australiëgebouw (foto onder). Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

De plafonds van de onderdoorgangen en overkluizingen zijn afgewerkt een aluminiumbeplating in verschillende kleuren (bruin en wit); deze vormen visueel een voortzetting van de verticale stramien van de cannelures van de prefab betonelementen, die op de gevels zijn aangebracht. De verlichtingsarmaturen zijn van later datum (MenA, 2024).

Ingang met tourniquet (Foto MenA, 2024)

Trappenhuis Aziëgebouw. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

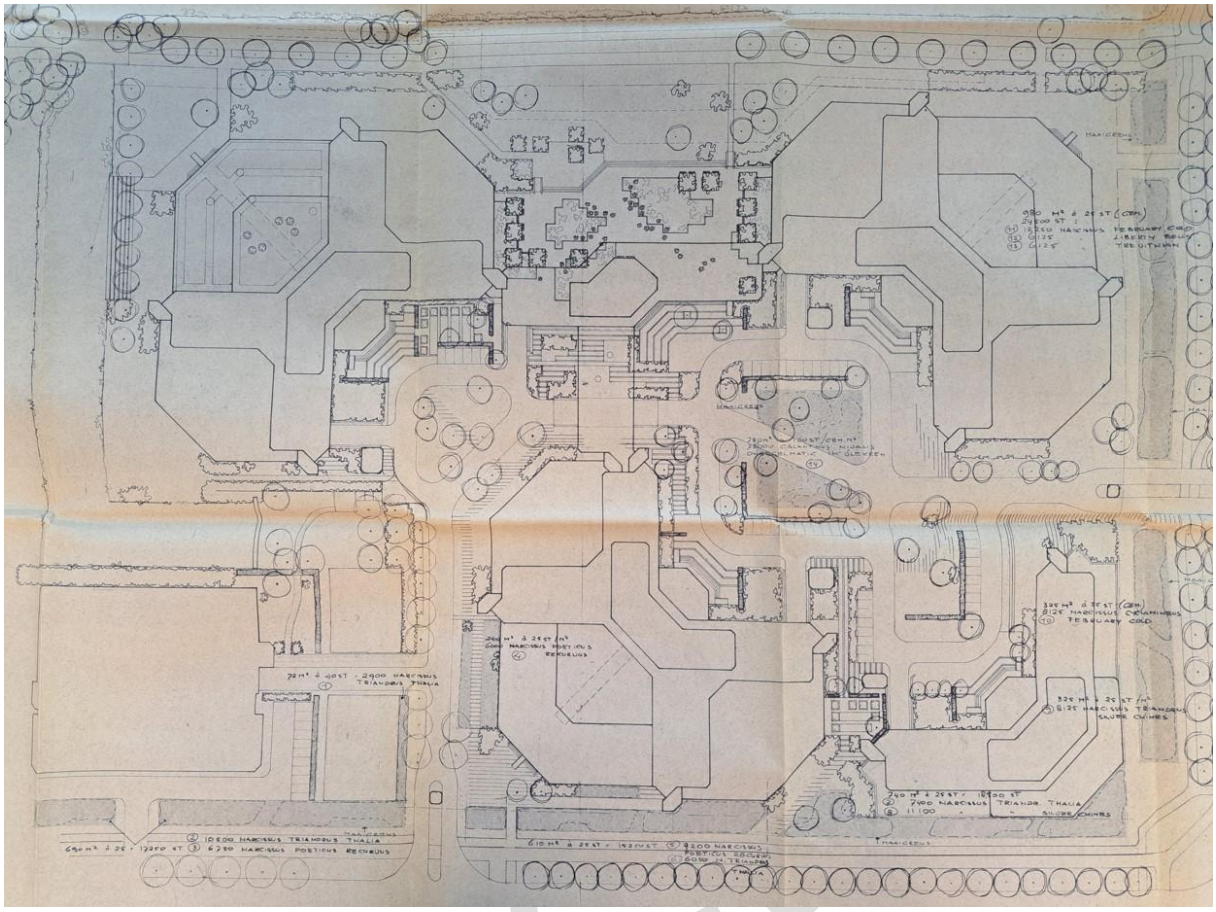
Amerikagebouw. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

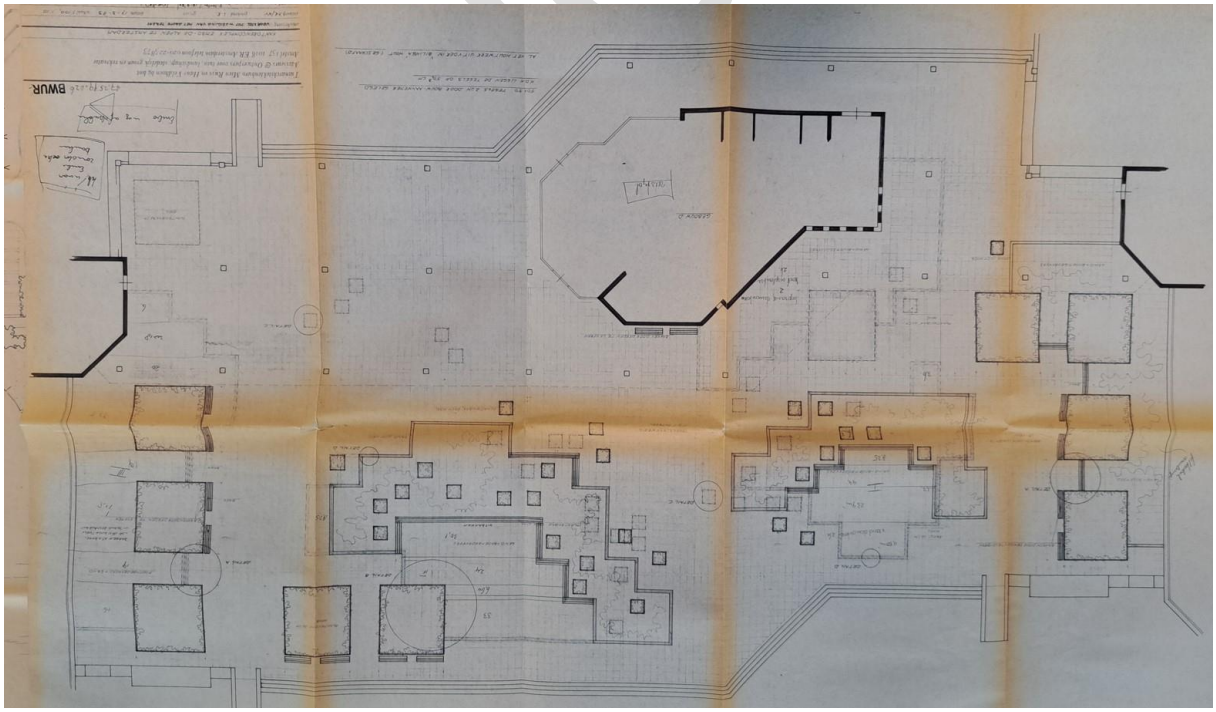
Gebouw Azië met recentelijk gewijzigde entree en een nieuwe inrichting van de buitenruimte. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

Verbouwde gevel en dichtgemaakte entree Afrikagebouw. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

Atlascomplex – ontwerp inrichting van de buitenruimten van het complex, door Tuinarchitektenburo Mien Ruys en Hans Veldhoen. (Herkomst: Universiteit Wageningen, Bijzondere collecties).

Atlascomplex – werktekening grote terras, door Tuinarchitektenburo Mien Ruys en Hans Veldhoen. De contour van het terras met verspringende verloop van de treden aan de zuidzijde is nog aanwezig. Van de oorspronkelijke inrichting resteren enkel een paar van de vierkante plantenbakken aan de oostzijde (hier rechts). (Herkomst: Universiteit Wageningen, Bijzondere collecties).

Zuidzijde. Het schuinweglopende pad van betontegels is een van de weinige, zoniet het enige, door Mien Ruys en Hans Veldhoen ontworpen pad dat bewaard is gebleven. De beplanting van de borders is een nieuw ontwerp. (foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024)

De twee plantenbakken met geintegreerde bankjes in de oostelijke hoek van het dakterras zijn de enige elementen die bewaard zijn gebleven van de oorspronkelijke inricthing van het dakterras. (MenA 2024)

De overgang van het dakterras naar het lager gelegen terrein ten zuiden van het complex. Muurtjes, hellingbaan en de trap, evenals het pad in het verlengde hiervan, behoren tot het oorspronkelijke ontwerp. De beplanting is een nieuwe invulling.

Wandelpad (nieuw) tussen de gebouwen Afrika en Europa. (MenA 2024)

De hoofdtoegangsweg naar de oostelijke binnenhof, met aan weerszijden moerascypressen. (MenA 2024)

Het kunstwerk van Steef Roothaan met daaromheen volgroeide sierkersen voor het gebouw Azie . (MenA 2024)

Interieur entree Australië-gebouw. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

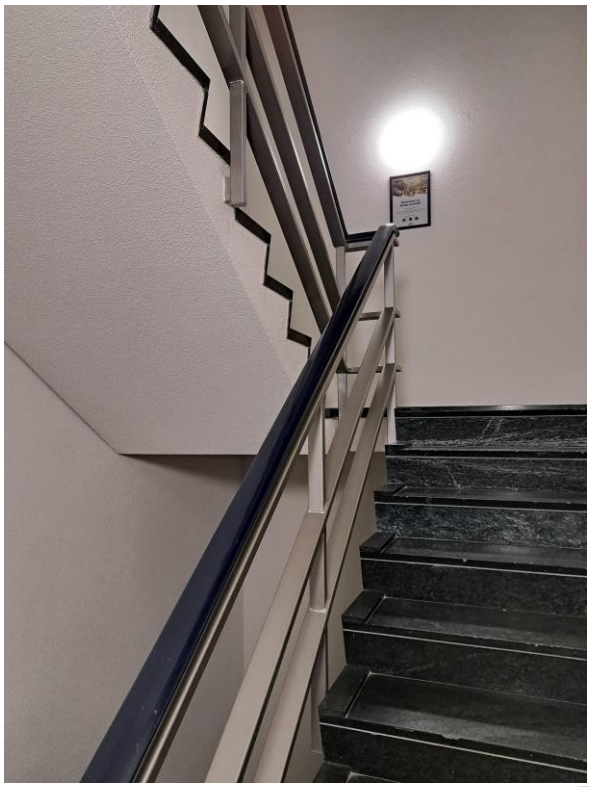

Het vernieuwde entreegebied van gebouw Amerika. Foto Monumenten en Archeologie, 29 mei 2024

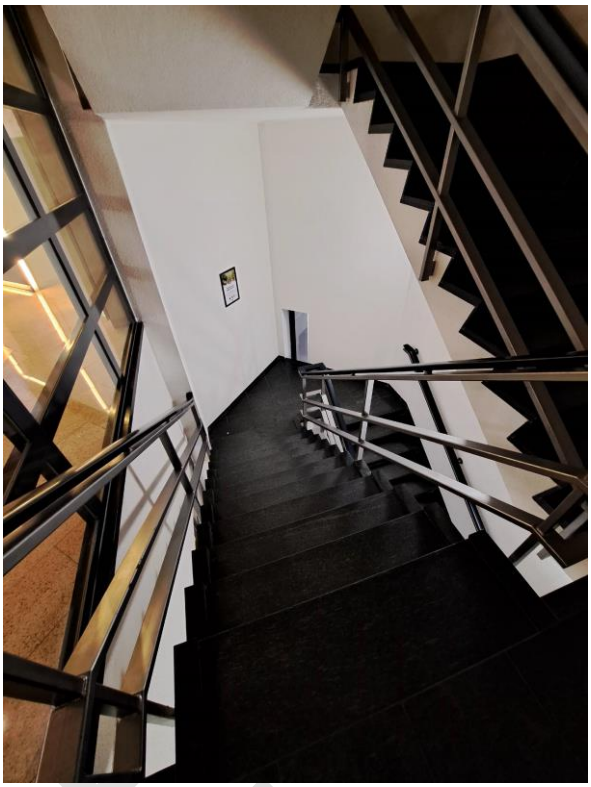

Impressie van de kantoorruimten in gebouw Amerika (MenA, 2024)

Trappenhuis in gebouw Australie (MenA, 2024)

Trappenhuis in gebouw Australie (MenA, 2024)

CONCEPT